

УДК: [159.97:343.91-056.34]:316.752

Порівняльний аналіз ієрархії ціннісних орієнтацій правопорушників з особистісними розладами в усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах

Перевозна Т. О.

В статті досліджуються особливості структури ціннісних орієнтацій в усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах у осіб зі специфічними розладами особистості та протиправною поведінкою. Показано, що визначені структурно-динамічні характеристики ціннісної сфери аномальних особистостей опосередковано детермінують зниження можливостей саморегуляції у досліджуваного контингенту. Визначення функціонально слабких місць в системі саморегуляції психопатичних особистостей сприяє оптимізації психологічної допомоги людям, котрі страждають специфічними розладами особистості.

Ключові слова: специфічні розлади особистості, ціннісні орієнтації, усвідомлювана ієрархія цінностей, неусвідомлювана ієрархія цінностей.

В статье исследуются особенности структуры ценностных ориентаций в осознаваемом и неосознаваемом аспектах у личностей со специфическими расстройствами личности и противоправным поведением. Показано, что выявленные структурно-динамические характеристики ценностной сферы аномальных личностей опосредованно детерминируют снижение возможностей саморегуляции у исследованного контингента. Определение функционально слабых мест в системе саморегуляции психопатических личностей способствует оптимизации психологической помощи людям, которые страдают специфическими расстройствами личности.

Ключевые слова: специфические расстройства личности, ценностные ориентации, осознаваемая иерархия ценностей, неосознаваемая иерархия ценностей.

In article features of structure of valuable orientations in realized and extramental aspects at persons with specific frustration of the personality and illegal behavior are investigated. It is shown that the revealed structural dynamic characteristics of the valuable sphere of abnormal persons indirectly determine decrease in opportunities of self-control at the studied contingent. Definition of functionally weak places in system of self-control of psychopathic personality promotes optimization of a psychological assistance to people who suffer specific frustration of the personality.

Keywords: specific frustration of the personality, the valuable orientations, realized hierarchy of values, extramental hierarchy of values.

Постановка проблеми. Ціннісний рівень відображення дійсності являє собою особливу субстанцію особистості, психологічний зміст котрої включає в себе оціночні судження відносно об'єктів соціальної дійсності та певний тип оцінювально орієнтованої діяльності в визначеному класі суспільних цінностей. В процесі усвідомлення та прийняття особистісних змістів власної життєдіяльності, що зайняли стійкі позиції в загальній змістовій структурі, особистість надає їм статус цінностей. Постійно співставляючи зміст певних ситуацій та поведінкових актів з ціннісним (власне змістоутворюючим) рівнем, особистість буде власну поведінку, а також відтворює ієрархії та форми опосередкування мотивів. Численні клінічні та психологічні дослідження свідчать про різноманітні викривлення в системі цінностей, порушеннях функціонування ціннісно-змістовних структур при наявності психічної патології. Роботи, що виконані в даному напрямку дозволили описати феномен дефіцитарності механізмів регуляції власної поведінки, зокрема, опосередкування діяльності у аномальних особистостей. Крім того, виявлена патологічно підвищена лабільність змістовної сфери психопатичної особистості, що є результатом недостатньої сформованості ієрархізованої системи особистісних змістів. Продемонстровано зв'язок несформованості та лабільності змістовної сфери зі ступенем соціальної дезадаптації. Показано, що зниження регуляторної функції змістовних установок лежить в основі імпульсивної поведінки психопата, зниження гальмівного впливу норм та цінностей, зниження здатності прогнозувати можливі наслідки власних дій. Класичним є також уявлення щодо особливостей реагування та способах функціонування аномальних особистостей як таких, що детерміновані емоційно-вольовими та когнітивними порушеннями. Також описані такі особистісні порушення як відхилення в структурі мотивів, їх ієрархії, змістоутворення, самооцінки, рівня притязань, самоконтролю та критичності у аномальних особистостей. Загальний висновок полягає в тому, що викривлення ієрархії та опосередкування мотивів в ситуації наявності особистісної патології призводить до певного ступеню втрати організованості складних форм діяльності людини. (1, 2, 3, 5, 6).

Мета статті – дослідити та порівняти особливості усвідомлюваного та неусвідомлюваного рівнів ціннісної ієрархії у правопорушників – психопатичних особистостей.

Викладення основного матеріалу дослідження. Нами були проаналізовані особливості ієрархії та структури ціннісних орієнтацій в їх усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах у психопатичних особистостей, що реалізували протиправну поведінку в порівнянні зі здоровими особами, котрі не мали проблем з законом. З цією метою були досліджені 100 особистостей зі специфічними розладами, котрі в зв'язку з реалізованими ними протиправними діями були притягнуті до кримінальної відповідальності та були піддані судово-психіатричній експертизі. В якості контрольної групи були досліджені 50 психічно здорових особистостей, котрі на момент дослідження не мали скарг

на психічне та фізичне здоров'я та не притягались до кримінальної відповідальності. За віковими, гендерними, освітніми та соціально-демографічними показниками контрольна група була ідентична досліджуваній групі. Для оцінки систем усвідомлюваних цінностей була використана методика «Співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах» О.Б.Фанталової, в основі котрої – техніка дослідження ціннісних орієнтацій М.Рокіча. (4). Неусвідомлювані аспекти ставлення до даних цінностей досліджувались з використанням Кольорового тесту відношень О.М.Еткінда, в основі котрого – кольороасоціативний експеримент. (7). В нашому дослідженні результати даної методики розглядались як відображення неусвідомлюваного ставлення.

Аналізуючи отримані дані, можна сказати, що правопорушники – аномальні особистості за результатами методики Фанталової розташували цінності в порядку їх значущості наступним образом.

1. Сімейне щастя (8.14 ± 0.44);
2. Здоров'я (7.18 ± 0.37);
3. Наявність вірних друзів (6.97 ± 0.34);
4. Любов (6.8 ± 0.35);
5. Впевненість в собі (6.38 ± 0.27);
6. Свобода (6.31 ± 0.39);
7. Матеріально забезпечене життя (6.0 ± 0.33);
8. Пізнання (5.42 ± 0.29);
9. Цікава робота (4.42 ± 0.32);
10. Краса природи та мистецтва (3.14 ± 0.31);
11. Активне діяльне життя (3.08 ± 0.3);
12. Творчість (2.42 ± 0.28).

Для контрольної групи середні значення за показником цінності мали наступну ієрархію.

1. Здоров'я (8.48 ± 0.6);
2. Сімейне щастя (7.83 ± 0.67);
3. Любов (7.22 ± 0.53);
4. Наявність вірних друзів (6.58 ± 0.57);
5. Свобода (6.35 ± 0.37);
6. Впевненість в собі (6.04 ± 0.48);
7. Матеріально забезпечене життя (5.57 ± 0.52);
8. Цікава робота (4.57 ± 0.35);
9. Пізнання (4.0 ± 0.52);
10. Творчість (3.83 ± 0.56);
11. Активне діяльне життя (3.26 ± 0.45);
12. Краса природи та мистецтва (2.39 ± 0.41).

Як видно з вищенаведених даних, структура ціннісних орієнтацій психопатичних особистостей та котрольної групи мала однотипний характер. В ній відобразилась суб'єктивна значущість інтимно-особистісної сфери – цінності: «сімейне щастя», «здоров'я», «любов», «наявність вірних друзів». В той же час зафіксована низька значущість таких цінностей як «активне діяльне життя», «творчість», «краса природи та мистецтва». Порівняльний аналіз середніх значень показників цінності демонструє достовірні розбіжності відносно наступних цінностей: «здоров'я» (7.18 ± 0.37 ; 8.48 ± 0.6 ; $p < 0.05$); «краса природи та мистецтва» (4.42 ± 0.32 ; 2.39 ± 0.41 ; $p < 0.1$); «пізнання» (5.42 ± 0.29 ; 4.0 ± 0.52 ; $p < 0.02$); «творчість» (2.42 ± 0.28 ; 3.83 ± 0.56 ; $p < 0.05$). Суб'єктивна значущість цінності «здоров'я» була високою як для основної, так і для контрольної групи. Разом з тим мав місце достовірно більш високій середній показник преференції за цієї цінність в групі здорових особистостей. Що відображає недостатнє усвідомлення значущості цієї цінності психопатичними особистостями та відповідає стилям життя цих людей: численні черепно-мозкові травми, алкоголізація, наркоманія, наявність нелакованих соматичних розладів. Дані результати розглядались нами як усвідомлені ієрархічні структури.

Відображенням неусвідомлюваних ієрархій цінностей з базового списку О.Б.Фанталової стали результати методики О.М.Еткінда. В групі правопорушників з особистісними аномаліями зафіксовані наступна середня ієрархія цінностей.

1. Здоров'я (2.61 ± 0.2);
2. Краса природи та мистецтва (2.72 ± 0.22);
3. Любов (2.82 ± 0.22);
4. Свобода (2.95 ± 0.24);
5. Активне діяльне життя (3.08 ± 0.24);
6. Сімейне щастя (3.08 ± 0.23);
7. Творчість (3.55 ± 0.25);
8. Впевненість в собі (3.72 ± 0.28);
9. Наявність вірних друзів (3.91 ± 0.28);
10. Матеріально забезпечене життя (4.03 ± 0.28);
11. Цікава робота (4.44 ± 0.28);
12. Пізнання (4.45 ± 0.25).

Аналогічна ієрархія для контрольної групи мала наступний вигляд:

1. Здоров'я (1.85 ± 0.17);

2. Краса природи та мистецтва (2.25 ± 0.24);
3. Любов (2.85 ± 0.3);
4. Активне діяльне життя (2.9 ± 0.32);
5. Творчість (3.0 ± 0.3);
6. Впевненість в собі (3.15 ± 0.27);
7. Наявність вірних друзів (3.2 ± 0.29);
8. Свобода (3.4 ± 0.28);
9. Цікава робота (3.9 ± 0.35);
10. Пізнання (4.1 ± 0.39);
11. Сімейне щастя (4.15 ± 0.33);
12. Матеріально забезпечене життя (4.6 ± 0.29).

Як видно, набір найбільш емоційно значущих цінностей для досліджуваних обох груп – ідентичний. Це цінності «здоров'я», «краса природи та мистецтва», «кохання». Порівняльний аналіз середніх рангів вищеназаних цінностей показав, що рівень їх неусвідомлюваного сприйняття мав суттєві розбіжності в основній та контрольній групах стосовно цінностей «здоров'я» та «краса природи і мистецтва», що відображає достовірно більшу емоційну привабливість цих цінностей для контрольної групи. Крім того, списки найбільш емоційно незначущих цінностей також продемонстрували високий ступінь співпадіння. Для основної групи це – «пізнання», «цікава робота» та «матеріально забезпечене життя». Для контрольної групи найменш неусвідомлювано привабливі цінності – «матеріально забезпечене життя», «сімейне щастя» та «пізнання». Таким чином, такі цінності як «матеріально забезпечене життя» та «пізнання» підсвідомо не сприймаються в якості значущих цінностей в обох групах. При цьому, правопорушники достовірно вище оцінюють привабливість цінності «матеріально забезпечене життя». Взагалі неусвідомлюваний рівень ставлення до основних життєвих цінностей у правопорушників-психопатичних особистостей та в контрольній групі мав багато спільного. В структурі ціннісних ієрархій досліджувані обох груп виокремлювали в якості значущих та незначущих практично аналогічні списки цінностей. Разом з тим у досліджуваних-правопорушників зафіксовано більш високий рівень преференції цінностей «матеріально забезпечене життя» та «сімейне щастя». У досліджуваних контрольної групи достовірно більш високий рівень преференції мав місце відносно цінностей «здоров'я», «красота природи та мистецтва», «наявність вірних друзів» та «впевненість в собі». Показники по цінностям «активне діяльне життя», «любов», «пізнання», «свобода» та «творчість» достовірних розбіжностей не мали.

Було проведено вивчення порівняльних характеристик ієрархій ціннісних систем, побудованих на основі усвідомлюваного та неусвідомлюваного виборів, що дозволило виокремити змістовні особливості як глибинного, образного, так і вербального рівнів ставлення до основних життєвих цінностей у правопорушників, котрі страждають різними формами особистісних розладів.

Результати порівняння ціннісних ієрархій за двома методиками для кожної групи подані в таблицях.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика ціннісних ієрархій за двома методиками для основної групи.

Місце	Неусвідомлюваний вибір	Усвідомлюваний вибір
1	Здоров'я	Сімейне щастя
2	Краса природи та мистецтва	Здоров'я
3	Любов	Наявність вірних друзів
4	Свобода	Любов
5	Активне діяльне життя	Впевненість в собі
6	Сімейне щастя	Свобода
7	Творчість	Матеріально забезпечене життя
8	Впевненість в собі	Пізнання
9	Наявність вірних друзів	Цікава робота
10	Матеріально забезпечене життя	Краса природи та мистецтва
11	Цікава робота	Активне діяльне життя
12	Пізнання	Творчість

Як видно з результатів, у правопорушників мали місце значні розбіжності в структурі ціннісних орієнтацій. Всі цінності займали різні позиції у вищенаведених ієрархіях. Однак, ступіні розбіжностей відносно тієї чи іншої цінності були різними. Разом з тим відносно цінностей «здоров'я» (1 та 2 місця), любов (3 та 4 місця), цікава робота (11 та 9 місця) зафіксовано близькі в результатах обох методик тенденції, а саме – висока суб'єктивна значущість цінностей «здоров'я», «любов» та низька суб'єктивна значущість цінності «цікава робота». Відносно інших цінностей зафіксовано значні розбіжності в результатах. Такий стан речей відображає високий ступінь дисгармонії між різними рівнями ціннісно-орієнтаційних відношень аномальних особистостей, котра, ймовірно, зумовлює внутрішню дисгармонійну позицію психопатичних особистостей в різних сферах життєдіяльності.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика ціннісних ієрархій за двома методиками для контрольної групи.

Місце	Неусвідомлюваний вибір	Усвідомлюваний вибір
1	Здоров'я	Здоров'я
2	Краса природи та мистецтва	Сімейне щастя
3	Любов	Любов
4	Активне діяльне життя	Наявність вірних друзів
5	Творчість	Свобода
6	Впевненість в собі	Впевненість в собі
7	Наявність вірних друзів	Матеріально забезпечене життя
8	Свобода	Цікава робота
9	Цікава робота	Пізнання
10	Пізнання	Творчість
11	Сімейне щастя	Активне діяльне життя
12	Матеріально забезпечене життя	Краса природи та мистецтва

Згідно результатів, представлених в таблиці, у досліджуваних контрольної групи виявлені достовірно менш значні розбіжності в ієрархіях ціннісних орієнтацій в порівнянні з основною групою. 25 % цінностей мали однакові позиції в усвідомлюваній та неусвідомлюваних ієрархіях. Відносно ще двох цінностей зафіксовано близькі тенденції. Однакові позиції мали цінності «здоров'я» (1 та 1 місце), «любов» (3 та 3 місце), «впевненість в собі» (6 та 6 місце). При цьому, як і в групі правопорушників мала місце висока суб'єктивна значущість даних цінностей. Щодо цінності «впевненість в собі» відмічена нейтральна позиція за результатами обох методик. Разом з тим, загальні тенденції до низької суб'єктивної значущості в свідомо не несвідомо побудованих ієрархіях цінностей зафіксовані відносно категорії «цікава робота» (9 та 8 місце) та «пізнання» (10 та 9 місце). Звертає на себе увагу той факт, що відносно цінності «здоров'я» за результатами обох методик мав місце більш високий показник суб'єктивної значущості в контрольній групі в порівнянні з правопорушниками з аномаліями особистості. Відносно цінності «краса природи та мистецтва» зафіксовано більш високий рівень суб'єктивної преференції за методикою «Рівень співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах» для основної групи, в той час як за результатами КТВ він достовірно був більш високим в контрольній групі. Стосовно цінностей «краса природи та мистецтва», «активне діяльне життя» та «творчість» мали місце загальні тенденції для досліджуваних обох груп, а саме: тенденція відводити цим цінностям більш високі місця в неусвідомлюваних ієрархіях цінностей при наданні їм низького статусу в ситуації усвідомлюваного вибору. За іншими цінностями типових закономірностей не виявлено.

Висновки. Проведене психологічне дослідження дозволило встановити наступні дані: результати аналізу свідчать про наявність загальних тенденцій відносно усвідомлюваного та неусвідомлюваного рівнів ціннісних утворень в досліджених групах. В якості специфічної особливості системи ціннісних утворень у правопорушників – аномальних особистостей зафіксовано достовірно більший рівень розбіжності між усвідомлюваним та неусвідомлюваним аспектами системи цінностей. Той факт, що виявлені особливості глибинного рівня відношень до провідних людських цінностей не завжди можуть бути усвідомлені особистістю, внаслідок чого залишаються недосяжними для вербалізації, зумовлює дисгармонію між свідомим та несвідомим аспектом цих відношень. Ця дисгармонія відображає низьку повноту свідомості аномальної особистості, котра зумовлюється особливостями когнітивної сфери психопатичних особистостей, зокрема, не сформованістю навичок роботи з власними змістовними утвореннями, а також слабкістю рефлексії та самоаналізу. Результатом чого є недостатня потенційна здатність ціннісних орієнтацій відігравати роль змістовних регуляторів життєдіяльності аномальних особистостей.

Література

1. Зотова О.И. Проблемы отклоняющегося поведения / О.И.Зотова // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М. : Наука, 1976. – С. 343-365.
2. Зябкина И.В. Нарушения волевой регуляции деятельности у больных шизофренией и психопатических личностей / И.В.Зябкина // Вопросы психологии. – 1995. - №5. – С.116-133.
3. Кудрявцев И.А. Особенности регуляции деятельности психопатических личностей смысловыми (мотивационными) установками / И.А. Кудрявцев, Ф.С.Сафуанов, Ю.А.Васильева // Журнал неврологии и психиатрии. - 1985. - №12. – С.1837-1842.
4. Фанталова Е.Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов / Е.Б.Фанталова // Психологический журнал. – 1992. – Т.12, №1. – С.107-117.
5. Шестопалова Л.Ф. Особенности ценностно-смысловой сферы и нарушений механизмов социальной адаптации у психопатов, реализовавших противоправные действия / Л.Ф.Шестопалова, Т.А.Перевозная // Журнал психиатрии и медицинской психологии. – 1999. - № 2. – С.81-92.
6. Шестопалова Л.Ф. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами

и склонностью к противоправному поведению / Л.Ф.Шестопалова, Т.А.Первозная // Психологический журнал. – 2003. – Т.24. - №3. – С.66-71.

7. Эткинд А.М. Цветовой тест отношений и его применение к исследованию больных неврозами / А.М.Эткинд // Социально-психологические исследования в психоневрологии. – Л., 1980. – С.110-114.

Literatura

1. Zotova O.I. Problemy otklonjajushhegosja povedenija / O.I.Zotova // Psihologicheskie problemy social'noj reguljacji povedenija. – M. : Nauka, 1976. – S. 343=365.

2. Zjabkina I.V. Narushenija volevoj reguljacji dejatel'nosti u bol'nyh shizofreniej i psihopaticeskich lichnostej / I.V.Zjabkina // Voprosy psihologi. – 1995. - №5. – S.116-133.

3. Kudrjavcev I.A. Osobennosti reguljacji dejatel'nosti psihopaticeskich zichnostej smyslovymi (motivacionnymi) ustanovkami / I.A. Kudrjavcev, F.S.Safuanov, Ju.A.Vasil'eva // Zhurnal nevrologi i psihiatrii. - 1985. - №12. – S.1837-1842.

4. Fantalova E.B. Ob odnom metodicheskom podhode k issledovaniju motivacii i vnutrennih konfliktov / E.B.Fantalova // Psihologicheskij zhurnal. – 1992. – T.12, №1. – S.107-117.

5. Shestopalova L.F. Osobennosti cennostno-smyslovoj sfery i narushenij mehanizmov social'noj adaptacii u psihopatov, realizovavshih protivopravne dejstvija / L.F.Shestopalova, T.A.Perevoznaja // Zhurnal psihiatrii i medicinskoj psihologi. – 1999. - № 2. – S.81-92.

6. Shestopalova L.F. Cennostno-smyslovaja sfera lichnosti so specificheskimi rasstrojstvami i sklonnost'ju k protivopravnomu povedeniju / L.F.Shestopalova, T.A.Perevoznaja // Psihologicheskij zhurnal. – 2003. – Т.24. - №3. – S.66-71.

7. Jetkind A.M. Cvetovoj test otnoshenij i ego primenenie k issledovaniju bol'nyh nevrozami / A.M.Jetkind // Social'no-psihologicheskie issledovanija v psihonevrologii. – L., 1980. – S.110-114.